

A466

Calidris alpina schinzii

(L. Brehm, 1822)

Biegus zmienny (*schinzii*)

Rząd: siewkowe, podrząd: siewkowce, rodzina: bekasowate, podrodzina: biegusy

Status występowania w Polsce

Biegus zmienny podgatunku *C. alpina schinzii* jest w Polsce nielicznie lęgowy, skrajnie zagrożony, ginący.

Opis gatunku

Jest stosunkowo niepozornym ptakiem nieco mniejszym od szpaka, o wymiarach: długość ciała 16–22 cm, rozpiętość skrzydeł 34–43 cm, masa ciała latem i jesienią 35–56 g; wiosną ptaki są cięższe. W szacie godowej pióra wierzchu ciała są przede wszystkim rdzawe z domieszką czarnego i wiele z nich posiada jaśniejsze obwódki (rudawe do żółtych); pierś jest ciemno strychowana na białawym tle. Dorosłe w szacie godowej posiadają charakterystyczną czarną plamę na brzuchu, której brak jest u ptaków młodych. Plama ta może nie być jednolicie czarna, gdyż w jej obrębie występuje mniejsza lub większa domieszka białych piór. Zimą biegusy zmienne mają głowę i wierzch ciała jednolicie brunatnoszare, zaś spód ciała jasny. Pisklęta ubarwione są dość jaskrawobrzozoworudo, z plamkami żółtawymi, czarnymi oraz z charakterystycznymi delikatnymi, ale bardzo wyrazistymi białymi pęczkami puchu. Ptaki młode przed uzyskaniem szaty zimowej posiadają wyraźniejsze od dorosłych ciemne strychowanie na szyi i bokach ciała i charakterystycznie jasno (rdzawo do żółtawego) obwiedzione pióra wierzchu ciała. W szacie zimowej są bardzo podobne do dorosłych. W locie widoczna jest jasna pręga wzdłuż skrzydeł, biały spód skrzydeł i białe boki kupra. Stosunkowo długi, lekko zagięty w dół, tępo zakończony dziób i nogi są czarne. Oko jest bardzo wyraziste, ciemnobrzozowa tęczówka robi wrażenie czarnej. Samice są większe od samców, ale w terenie, poza krótkim okresem lęgowym, praktycznie nie można odróżnić samców od samic.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Calidris alpina schinzii jest przeciętnie mniejszy od innych podgatunków biegusa zmiennego, a w szacie godowej posiada mniej wyrazistą czarną plamę (z domieszką białych piór). Ze względu na bardzo dużą zmienność wielkości i ubarwienia, w okresie pozalęgowym w terenie jest praktycznie nie do odróżnienia od in-

nych podgatunków, z którymi może występować razem podczas wędrówki czy na zimowiskach.

Jesienią, po utracie upierzenia godowego (między innymi po zaniku czarnej plamy na brzuchu), w terenie łatwo go pomylić z biegusem krzywodziobym *Calidris ferrugina* (A147) i piaskowcem *Calidris alba* (A144) (dokładniejszy opis podany jest przy gatunku biegus zmienny *Calidris alpina* A149), ale praktycznie w Polsce ptaki dorosłe podgatunku *C. a. schinzii* nie spotykają się z innymi podgatunkami: jesienią w większości odlatują przed przylotem innych podgatunków biegusów zmiennych z północnych łęgowisk, a wiosną, gdy przez Bałtyk wędrują biegusy zmienne na łęgowiska leżące na północ i północny wschód od Polski, *C. a. schinzii* już zajęte są swoimi łęgami wokół południowego Bałtyku. Ptaki młode występujące w lipcu na naszym wybrzeżu to z reguły osobniki pochodzące z nadbałtyckich łęgowisk podgatunku *C. a. schinzii*, które znikają z wybrzeża do końca lipca. Ptaki młode innych podgatunków przylatują nad Bałtyk od pierwszej dekady sierpnia.

Biologia

Tryb życia

W okresie lęgowym przeważa aktywność dzienna, a podczas wędrówek i zim, w zależności między innymi od warunków pogodowych i zasobności żerowisk, ptaki mogą być aktywne również nocą. Biegusy gnieźdzą się w rozproszeniu, choć w niektórych okolicach gnieźdzą się tak licznie, że mówi się o kolonii lęgowej. Podczas wędrówek i na zimowiskach, jak większość siewkowych, występują w stadach.

Lęgi

Biegusy zmienne to ptaki terytorialne. Dojrzałość płciową osiągają w 2. roku życia, choć nie wszystkie przystępują wtedy do lęgów. Przyłot ptaków z zimowisk następuje w końcu marca do początku kwietnia. Po kilku dniach przebywania na lęgowisku w stadku ptaki zaczynają toковать. Podczas toków obie płcie wykonują różne widowiskowe ruchy i nad lęgowiskiem słychać charakterystyczne trele, wydawane przez ptaki podczas gwałtownych wzlotów w górę połączonych z zawianiem nad ziemią na wysokości 10–50 m. W lotach tokowych może brać udział kilka ptaków. Część zachowań tokowych rozgrywa się na ziemi i wtedy ptaki przybierają różne pozy (biegają zygzakiem, puszą się, czołgają itp.). Po sformowaniu się par przystępują one na wybranym terytorium do przygotowywania gniazda. Biorą w tym udział ptaki obu płci. Na terytorium danej pary pojawia się kilka dołków, wygniecionych piersi i brzuchem w podłożu. W jednym z nich, dobrze ukrytym między kępami wyższej roślinności, samica składa jaja w liczbie 2–4 sztuk (w większości przypadków 4). Dzieje się to od 2. połowy kwietnia. Okres wysiadywania, w którym biorą udział oboje rodzice, trwa 21–24 dni. Pierwsze pisklęta pojawiają się na polskich lęgowiskach nad Zat. Pucką w połowie maja; po wykluciu się i wyschnięciu, opuszczają gniazdo i od razu zaczynają uczyć się samodzielnego życia. Pisklętami opiekują się głównie samce, a samice zwykle opuszczają lęgowisko jeszcze przed uzyskaniem przez pisklęta zdolności lotu. Młode ptaki stają się lotne po 19–20 dniach od wyklucia. Przeżywalność piskląt polskiej populacji jest niska (zaledwie ok. 10%). Biegusy zmienne wykazują bardzo silne przywiązanie do swoich miejsc lęgowych i w ciągu kolejnych lat zakładają gniazda w tej samej okolicy.

Wędrówki

Wędrówka z lęgów rozpoczyna się już w czerwcu i ptaki docierają na zimowiska do października. Lęgowniska opuszczają najpierw samice, po nich samce, a na końcu młode; te ostatnie przebywają w okolicach naszego wybrzeża do końca lipca. Ptaki gnieźdzące się w Polsce jesienią wędrują głównie na południowy zachód wzdłuż wybrzeży Morza Północnego i Atlantyku, docierając najdalej do wybrzeży północno-zachodniej Afryki. Zdarza się też, że

znad Bałtyku młode ptaki wędrują na południowy-wschód nad Morze Czarne. Wędrówka wiosenna rozpoczyna się w marcu, a na lęgowniska ptaki docierają w kwietniu.

Zimowanie

Część ptaków może zimować w zachodniej i południowej Europie, natomiast większość zimuje w północno-zachodniej Afryce (Maroko, Mauretania). Nie wiadomo, gdzie zimują ptaki, które jesienią znajdują się nad Morzem Czarnym. Przedstawiciele podgatunku *C. a. schinzii* pierzą się na zimowiskach, co odróżnia je od przedstawicieli innych podgatunków, które pierzą się jeszcze na lęgowiskach czy na trasie wędrówki jesiennej i z którymi spotykają się na wspólnych zimowiskach. Biegusy zimują najliczniej na bogatych w pokarm otwartych przestrzeniach przybrzeżnych w strefie pływów, w ujściach rzek, nad jeziorami i innymi zbiornikami wodnymi.

Pokarm

Pokarm stanowią drobne bezkręgowce (owady, pajęczaki, skąposzczety, wieloszczety, skorupiaki; mięczaki), które zbierane są z roślin, z wierzchnich warstw gleby lub odstąpiętego dna morskiego w czasie odpływu, na brzegu zbiorników wodnych i w płytkiej wodzie. Biegusy zmienne mogą również czasami zjadać nasiona roślin. Technika zbierania pokarmu jest różna, w zależności od typu siedliska, w jakim ptaki żerują; mogą więc polować na zdobycz, kierując się wzrokiem lub dotykiem silnie unerwionej końcówki dzioba, wykonując w podłożu, gdzie może znajdować się potencjalna zdobycz, sondujące ruchy.

Występowanie

Siedlisko

Stanowiska lęgowe na wybrzeżu (dawne i aktualne) zlokalizowane są prawie wyłącznie na terenach tzw. słonaw, tj. na wilgotnych nadmorskich pastwiskach, porośniętych krótką, częściowo słonolubną roślinnością, tworzącą niską i gęstą murawę. Na powierzchni pastwisk, wskutek przedęptywania ich przez pasące się bydło, powstają liczne zagłębienia, nadając miejscami pastwisku strukturę kępiastą. Na bagnach Biebrzańskich tereny gniazdowania porośnięte są roślinnością niskoturzycową. W okresie pozalęgowym biegusy zmienne występują najchętniej nad mulistymi brzegami różnych zbiorników wodnych (słono- i słodkowodnych).

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

1130 Ujścia rzek (estuarium)

1150 Zalewy i jeziora przybrzeżne (laguny)

1210 Kidzina na brzegu morskim

1330 Solniska nadmorskie (*Glauco-Puccinellietalia* część – zbiorowiska nadmorskie)

- 2110 Inicjalne stadia nadmorskich wydmy białych
 2120 Nadmorskie wydmy białe
 3150 Starorzeczka i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne
 ze zbiorowiskami z *Nymphaeion*, *Potamion*
 3270 Zalewane muliste brzegi rzek

Rozmieszczenie geograficzne

C. a. schinzii zamieszkuje przeważnie nadmorskie tereny wokół Bałtyku, z wyjątkiem zachodnich i północnych wybrzeży Zat. Botnickiej. Znanych jest kilka lęgowych stanowisk śródlądowych (Szwecja, Polska, Litwa, Łotwa i Estonia). Podgatunek ten występuje ponadto w południowej Norwegii, Danii, Holandii, Niemczech, na Wyspach Brytyjskich i Islandii oraz na ograniczonym obszarze Grenlandii. Zimuje w południowo-zachodniej Europie i w północno-zachodniej Afryce. Na zimowiskach spotyka się z innymi podgatunkami.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce w latach 1996–1998 zarejestrowano trzy stanowiska lęgowe w strefie nadmorskiej oraz dwa położone blisko siebie w Kotlinie Biebrzańskiej. Na zachodnim wybrzeżu biegus zmienny gnieździ się w Delcie Świny na trzech wyspach: Karsiborska Kępa, Koprzywskie Łęgi i Wydrza Kępa. Na środkowym wybrzeżu stwierdzono występowanie biegusa zmiennego jedynie nad jez. Łebsko, na południowo-wschodnim brzegu jeziora, w pobliżu wsi Żarnowska. Kolejne stanowisko lęgowe znajduje się nad Zat. Pucką w okolicy ujścia Redy. Część ptaków gnieździ się w prawobrzeżnej części doliny Redy, na łąkach między Mechelinkami i Rewą, a część po lewej stronie ujścia Redy w rez. Beka. Na Bagnach Biebrzańskich stanowiska lęgowe znajdują się nadal w okolicach Wizny oraz w basenie dolnej Biebrzy pod Brzostowem.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej, którego nie dotyczą zwolnienia od zakazów wynikające z wykonywania czynności związanych z prowadzeniem racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): EN gatunek silnie zagrożony wyginięciem

Status zagrożenia w Europie: V gatunek narażony na wyginięcie
 BirdLife International: SPEC -

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Większość stanowisk lęgowych gatunku znajduje się w obrębie terenów chronionych – bądź w formie rezerwatów

przyrody (Beka, Karsiborska Kępa) bądź w formie parków narodowych (Słowiński PN, Biebrzański PN).

Rozwój i stan populacji

Na przełomie XIX i XX w. zaczęło się nieprzerwane zanikanie stanowisk lęgowych biegusa zmiennego wzdłuż całego południowego wybrzeża Bałtyku. Zanikanie siedlisk lęgowych, a w związku z tym spadek liczebności populacji lęgowej *C. a. schinzii*, obserwowane jest na prawie całym europejskim areale występowania podgatunku.

Cała bałtycka populacja lęgowa biegusa zmiennego w końcu lat 90. oceniana jest na ok. 2000 p. Poza tym rejonem najwięcej biegusów zmiennych należących do omawianego podgatunku gniazduje w Islandii (300 000 p.), w Wielkiej Brytanii (9150–9900 p.) oraz w Irlandii (150 p.).

Jeszcze na początku lat 80. liczebność polskiej populacji lęgowej szacowano na ok. 75–100 p., w końcu lat 90. na ok. 30 p., a na początku lat 2000. już tylko na najwyżej 10 p. W pierwszej połowie lat 90. w delcie Świny występowało do 28 p., natomiast przy ujściu Redy nad Zat. Pucką ok. 30 p.; w 1998 w delcie Świny stwierdzono 11–12 p., a nad Zat. Pucką – 12 p. W latach 90. w Kotlinie Biebrzańskiej gniazdowało do kilku par.

Zagrożenia

Zagrożenie dla gatunku stanowią:

- zanik siedlisk lęgowych w wyniku ograniczenia/zaniechania wypasu zwierząt na nadmorskich łąkach solniskowych, stanowiących podstawowe lęgownice gatunku. Tereny, na których został wstrzymany wypas, w szybkim tempie zarastają trzciną lub inną wysoką roślinnością szuwarową i stają się dla biegusów nieprzydatne;
- zanik siedlisk lęgowych w wyniku osuszania nadmorskich łąk; osuszanie niektórych fragmentów łąk nadmorskich było szczególnie nasilone w środkowej części naszego wybrzeża i nad Zat. Gdańską w latach 70.
- niska udatność lęgów spowodowana przez czworonożne (lis, jenot, norka amerykańska i inne łasicowate) i skrzydlate (kruk, wrona siwa, sroka) drapieżniki niszczące lęgi;
- w okresach wędrówek: zmniejszanie powierzchni naturalnych terenów zalewowych w dolinach rzek niżowych, regularnie podtapianych w okresie wiosennym;
- w okresach wędrówek: kurczenie się powierzchni mulistych i piaszczystych ławic w nurcie i odsypisk przybrzeżnych, odłanianych latem i jesienią w korytach rzek, wynikające z regulacji i pogłębiania koryt;
- w okresach wędrówek: kurczenie się dostępnej dla ptaków powierzchni mulistego dna stawów rybnych, spuszcanych i napełnianych bez uwzględnienia okresów wędrówki;
- w okresach wędrówek: zanik otwartych, płytkowodnych nadmorskich obszarów, zlokalizowanych przede wszystkim przy ujściach rzek, gdzie z roku na rok podczas wędrówki jesiennej gromadzą się w dużych ilościach ptaki siewkowe;

- w okresach wędrówek: płoszenie przez ludzi (spacerowiczów) i psy stad zatrzymujących się ptaków, zarówno na wybrzeżu, jak i na śródlądziu.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 19).

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- objąć obszary słonych łąk nadmorskich, stanowiących łęgowniska gatunku, programami czynnej ochrony, obejmującymi prowadzenie ekstensywnego wypasu oraz wykaszanie wysokiej roślinności i usuwanie ściętej biomasy;
- ograniczać dostęp ludzi do łęgownisk gatunku w okresie 1 kwietnia–31 lipca, w szczególności uniemożliwić dojazd samochodów na nadrzeczne łąki i pastwiska (ograniczenie nie powinno dotyczyć przedstawicieli społeczności lokalnych i powinno mu towarzyszyć wskazanie, w miarę potrzeby, alternatywnych miejsc biwakowania, połączone z oznakowaniem, ułatwieniem dojazdu i zaopatrzeniem w podstawową infrastrukturę);
- podjąć redukcję liczebności drapieżników naziemnych (lis, jenot, norka amerykańska) i skrzydlatych (kruk, wrona siwa, sroka);
- zachowywać płytkowodne nadmorskie obszary, zwłaszcza przy ujściach rzek (ograniczenie zabudowy rekreacyjno-turystycznej), w okolicach regularnie odwiedzanych przez wędrujące ptaki siewkowe;
- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy;
- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- opracować i wdrożyć mechanizmy rekompensowania ekstensywnych metod gospodarowania na stawach rybnych (w tym dostosowanie terminów spuszczenia wody i napełniania nią stawów hodowlanych do terminów wędrówki ptaków – w celu utrzymania jesieni i wiosny jak największej powierzchni mulistego dna zbiorników – miejsca żerowania ptaków podczas wędrówek);
- zapewnić spokój wędrującym ptakom na terenach największych koncentracji siewkowców, tak na wybrzeżu, jak i na śródlądziu, ograniczając ich użytkowanie turystyczne i rekreacyjne w okresie czerwiec–październik.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 20).

Działania polegające na utrzymaniu siedlisk łęgowych w odpowiednim stanie nawodnienia i wydeptywania przez pasące się zwierzęta (krowy, konie, owce) powinny być skoncentrowane przede wszystkim na terenie największych aktualnych i niedawnych łęgownisk (delta Świny, Słowiński PN, okolice ujścia Redy). Dodatkowo należy objąć ochroną czynną wszystkie istniejące w Polsce łąki nadmorskie, jako potencjalne siedliska łęgowe biegusów zmiennych. Tereny takie powinny zostać objęte programami rolnośrodowiskowymi, promującymi ekstensywny wypas (ściśle określony termin rozpoczęcia wypasu i określona wielkość wypasanych stad w odniesieniu do jednostki powierzchni) z zakazem prowadzenia zabiegów odwadniających.

Propozycje badań

Ze względu na małą liczebność krajowej populacji łęgowej nie powinno się prowadzić badań nad tym gatunkiem w okresie łęgowym.

Monitoring

- coroczna ocena liczebności gatunku (na podstawie liczby tokujących par) na terenach łęgowych w Delcie Świny i przy ujściu Redy, w okresie od końca marca do połowy kwietnia, połączona z oceną liczby młodych ptaków, które uzyskały zdolność lotu, w okresie od połowy czerwca od początku lipca.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
BAZA DANYCH WIADOMOŚCI POWROTNYCH. Centrala Obrączkowania Ptaków, Zakład Ornitologii PAN.
BEDNORZ J. 1983. Awifauna Słowińskiego Parku Narodowego z uwzględnieniem stosunków ilościowych. Pr. Kom. Biol. PTPN, s. 1–101.
BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
CLARK N., GROMADZKA J. 1997. *Calidris alpina* Dunlin. W: Hagemeyer W. J. M., Blair M. J. (red.) The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London, s. 280–281.
CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1983. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 3. Waders to Gulls. Oxford, 913 s.
DYRCZ A., OKULEWICZ J., WITKOWSKI J., JESIONOWSKI J., NAWROCKI P., WINIECKI A. 1984. Ptaki torfowisk niskich Kotliny Biebrzańskiej. Opracowanie faunistyczne. *Acta orn.*, 20, 1: 1–108.
FERNES P. N., GREEN C. H. 1979. Observations on the breeding plumage and prenuptial moult of Dunlin, *Calidris alpina*

A466

- captured in Britain. *Gerfaut*, 69: 286–303.
- GROMADZKA J. 1983. Rozmieszczenie lęgów i liczebność biegusa zmiennego (*Calidris alpina schinzii*) na południowym wybrzeżu Bałtyku. *Not. Orn.*, 24, 1–2: 31–36.
- GROMADZKA J. 2001. *Calidris alpina* (Linné, 1758) – Biegus zmienny. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 198–201.
- HAYMAN P., MARCHANT J., PRATER T. 1986. Shorebirds. An identification guide to the waders of the world. London, 412 s.
- del HOYO J., ELLIOTT A., SARGATAL J. (red.) 1996. Handbook of the Birds of the World. Vol. 3. Hoatzin to Auks. Barcelona, 821 s.
- KIRBY J., WEST R., SCOTT D., DAVIDSON N. C. PERSMA T., HÖTKER H., STROUD D. A. (red.) 1999. Atlas of wader populations in Africa and western Eurasia. Phase 1. Consultation draft.
- KRÓL E. 1985. Numbers, reproduction and breeding behaviour of dunlin *Calidris alpina schinzii* at the Reda mouth, Poland. *Acta orn.*, 21, 2: 69–94.
- KRÓL E. 1986. Coastal meadows in Poland – the vanishing habitat of breeding waders. *Vår Fågel.*, Suppl. 11: 93–98.
- MIELCZAREK P., CICHOCKI W. 1999. Polskie nazewnictwo ptaków świata. *Not. Orn.*, 40, z. specj.: 1–264.
- SOIKKELI M. 1967. Breeding cycle and population dynamics in the Dunlin (*Calidris alpina*). *Ann. Zool. Fenn.*, 4: 158–198.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski. Rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- WŁODARCZAK A. 1999. Rozmieszczenie i liczebność polskiej populacji biegusa zmiennego *Calidris alpina schinzii*. *Not. Orn.*, 40, 1–2: 45–49.

Jadwiga Gromadzka